

Тема 5. МЕТОДИ, ДЖЕРЕЛА І ФОРМИ КРАЄЗНАВСТВА

Мета: ознайомити із методами краєзнавства; вивчити джерела краєзнавства; проаналізувати форми краєзнавства і види краєзнавчого руху; охарактеризувати характер діяльності краєзнавчо-туристичних товариств; розвивати мислення студентів; виховувати інтерес до предмета, розуміння важливості його вивчення, патріотичне виховання.

Література:

1. Демідієнко О.Я., Іонова О.М., Кузнєцова В.І. Основи краєзнавства. – К., 2001.
2. Костриця М. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії // Географія та основи економіки в школі. - 1999. - №3. - С. 35-37.
3. Костриця М. Географічне краєзнавство: Поступ у III тисячоліття // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 2. - С 5-7.
4. Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи: Наук. Збірник. – К.:Академія, 2003.
5. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. – К.: Вища школа, 1994.
6. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. – К., 2003.
7. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. / За ред. проф. Ф.Д. Заставного. – К.: Знання, 2006.
8. Програма курсу "Основи туризму і краєзнавства" // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 35. - С 10-13.

ПЛАН

1. Методи дослідження краєзнавства.
2. Джерела краєзнавства.
3. Форми краєзнавства і види краєзнавчого руху.

- 1 -

На всіх етапах туристично-краєзнавчої діяльності застосовують різноманітні методи дослідження, а саме:

- літературний;	- статистичний;
- візуальний (спостереження);	- картографічний;
- анкетний;	- польових досліджень;
- описовий метод;	- географічний;
- моделювання;	- математичний;
- економічний;	- соціологічний.

Літературний метод полягає у відборі й аналізі літературних джерел, що тією чи іншою мірою стосуються об'єкта, явища вивчення. Усі літературні

джерела умовно можна згрупувати так: 1. Архівні матеріали. 2. Книжки різних років видання (науково-популярні, наукові монографії, енциклопедії, довідники тощо). 3. Статті з періодичної преси. 4. Праці наукових конференцій.

Статистичний метод дослідження полягає у вивченні кількісних показників у характеристиці ряду краєзнавчих об'єктів і явищ. Застосовуються такі статистичні методи: метод статистичної оцінки, метод статистичної перевірки гіпотез, метод статистичних випробувань (метод Монте-Карло) тощо.

Картографічний метод є одним із найбільш поширених методів дослідження в туристичному краєзнавстві. Він відомий з давніх часів, але його слід відносити до сучасних, якщо розглядати як особливу форму просторового моделювання. Адже карта, картосхема - це логічна образно-знакова модель території, яка цілеспрямовано відображає об'єкти, явища, зв'язки і взаємозалежності, що належать до цієї території. Карта виконує двояку роль: вона виступає і результатом досягнутого рівня знань про територію, об'єкти та явища, які до неї належать, і інструментом пізнання, який дає змогу шляхом умовиводів піднятися на більш високий ступінь знань.

Візуальний метод полягає в узагальненні власних спостережень під час досліджень будь-якого туристично-краєзнавчого об'єкта. У процесі роботи проводяться бесіди з місцевими жителями, працівниками органів державної влади, спеціалістами господарства, культури й освіти, свідками подій, науковими працівниками та іншими. Усі цікаві і пам'ятні місця бажано фотографувати або знімати відеокамерою.

Анкетний метод - це письмове (а іноді й усне) опитування багатьох людей (місцевих краєзнавців, жителів населеного пункту) за певною анкетною чи за спеціально складеними запитаннями для збирання масового матеріалу, щоб встановити певні закономірності чи явища. Може застосовуватись як під час польових, так і під час стаціонарних форм краєзнавчої роботи.

Експедиційний метод необхідний для активізації туристично-краєзнавчої роботи. Перед учнями або студентами ставляться різні пізнавальні і практичні завдання, що сприяють підвищенню їх розумової діяльності і самостійності (організація експедицій, мандрівок тощо).

Фотографування - це невід'ємна складова кожної туристично-краєзнавчої мандрівки, екскурсії, експедиції. Фотознімки дають можливість зафіксувати найцікавіші епізоди з життя туристів-краєзнавців і є важливим документом проведеної роботи. Останнім часом широко використовується і відеозйомка.

Описовий метод - це один з найдавніших, який використовують під час вивчення розміщення видів економічної діяльності та розселення. У наш час широко застосовується описова статистика у вигляді наборів числових даних, що характеризують ту чи іншу ситуацію.

Географічний метод - це базовий краєзнавчий метод, який використовується практично в усіх регіональних дослідженнях. Цей метод є специфічним і

формується, на думку Є. Б. Алаєва, як "триєдиний" підхід у дослідженні, що зумовлює дотримання територіальності, комплексності, конкретності. Застосування цього методу не можливе без одночасного використання картографічного методу, який є, по суті, особливою формою ідеально-просторового моделювання.

Моделювання - це ще один загальнонауковий метод, який використовується у туристичному краєзнавстві. Застосування цього методу дає змогу вивчати об'єкт не безпосередньо, а за допомогою посередника - ідеальної (уявної) чи матеріальної моделі. Прикладом можуть бути карти, картосхеми.

Математичні методи - це група наукових методів, які дають змогу вивчати досліджуваний об'єкт з використанням математичного апарату.

Економічний метод - це метод комплексного вивчення економічних явищ і процесів у межах обраної території; виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності між економічними показниками, що характеризують стан розвитку туристичної галузі в краї; вивчення господарських явищ і процесів у динаміці тощо.

Соціологічний метод - це метод комплексного вивчення суспільних явищ і процесів у межах обраної території, споживчо-туристичних уподобань і рекреаційних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо.

З кінця ХХ ст. у національних краєзнавчих дослідженнях дедалі більше зростає роль і значення комп'ютерних технологій. Ці технології відіграють вагомую роль у вивченні сучасної територіальної організації продуктивних сил краю. Завдяки їм виникла можливість створення, підтримки і збагачення банків даних, необхідних для пошукових робіт у царині аналізу окремих складових рекреаційно-туристичного потенціалу території. Комп'ютерні технології дають змогу обробляти величезні масиви даних у короткі терміни і з малими затратами. Завдяки їм можна широко застосовувати на цілком новій основі такі методи, як моделювання, математичний, картографічний тощо.

Завдання будь-якого туриста-краєзнавця - навчитися застосовувати на практиці найрізноманітніші методи дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів у рамках певної методології дає краєзнавцеві змогу створити цілісний "туристичний образ" рідного краю.

- 2 -

До основних джерел туристичного краєзнавства прийнято відносити:

1. краєзнавчу бібліографію;
2. картографічні джерела;
3. архівні джерела;
4. усні джерела (усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я і приказки тощо);
5. статистичні джерела;
6. спостереження за об'єктами і процесами природи;

7. друковані джерела (підручники, довідники, енциклопедії, путівники, карти, журнали, газети тощо);
8. пам'ятки історії та культури, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність.

Краєзнавча бібліографія, як і бібліографія взагалі, - це важливий засіб збору інформації про літературу, яка вийшла в минулому і виходить тепер. Її завданням є виявлення, облік, характеристика і пропаганда краєзнавчої літератури. Краєзнавча бібліографія досить різноманітна за видом видань, за призначенням і повнотою відбору літератури, за періодичністю випуску і періодом, який охоплюється, за тематикою. Майже в усіх обласних, а також у багатьох міських і районних бібліотеках, крім загальних каталогів, є спеціальні каталоги краєзнавчої літератури.

Картографічні джерела. У краєзнавчих дослідженнях карти слугують як джерелом інформації, так і засобом для демонстрації результатів, одержаних іншими способами. Турист-краєзнавець може нанести на карту зібрані ним дані про природу краю, населення і господарство, позначити центри народних художніх промислів, місцеві пам'ятки. Отже, карта виступає як своєрідне джерело знань, вона є підсумком краєзнавчої діяльності.

Офіційні джерела - це державні архіви, що є охоронцями багатовікової документальної спадщини як величезного народного надбання. Краєзнавчі дослідження ведуться також на матеріалах, які зберігаються в обласних архівах. Слід згадати й про архіви в музеях (державних, громадських, художніх, меморіальних, краєзнавчих) і в бібліотеках.

Усні джерела. Мова як найдавніший засіб спілкування людей зберігає багатющі відомості про життя в різні епохи. Каналом передачі цих відомостей є усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я, приказки тощо. До усних краєзнавчих джерел слід віднести і бесіди, які, зазвичай, реалізуються у вигляді зустрічей з "цікавими людьми". Добрі справи відбуваються кожного дня і всюди, здійснюють їх наші сучасники, тому бесіди з ними мають велику цінність.

Спостереження - це одне з вагомих джерел краєзнавства. У туристично-краєзнавчій роботі з учнями і студентами спостереження за природою і продуктами суспільної діяльності організовують, передусім, учителі біології і географії, викладачі.

- 3 -

Залежно від завдань та масштабу досліджень розрізняють:

1. державне (наукове);
2. шкільне;
3. громадське краєзнавство.

1. Державне краєзнавство - це комплексні наукові краєзнавчі дослідження територій країни державними науковими установами (музеями, науково-дослідними закладами, державними органами влади тощо).

2. Шкільне краєзнавство - це система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі школи, позашкільних установ, яка проводиться за різними напрямками: літературне, історичне, географічне, природознавче, етнографічне, фольклорне. Усі ці напрямки є частинами цілого, основними структурними елементами загальношкільного краєзнавства, тісно пов'язані між собою. Суть шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями з навчально-виховною метою території свого краю за різними джерелами, переважно на основі попередніх спостережень під керівництвом учителя.

Шкільне краєзнавство поділяється на дві форми:

1. Навчальне (програмне) краєзнавство - завдання і зміст визначаються навчальною програмою школи. Є обов'язковим для всіх учнів школи. Має два напрямки роботи:

а) урочний;

б) позаурочний.

2. Позакласне краєзнавство - зміст і завдання визначаються навчально-виховним планом школи. Розрізняють два основні напрямки позакласної краєзнавчої роботи:

а) шкільний туризм;

б) організація і проведення різноманітних експедицій.

Найпоширенішими з організаційних форм туристично-краєзнавчої діяльності з учнями та студентами є: гурток, секція, клуб, товариство. **Гурток** - самодіяльна група учнів (студентів), що займаються поглибленим вивченням рідного краю. Це основна і найпоширеніша форма туристично-краєзнавчої роботи в школі та ВНЗ готельно-туристського профілю.

Секція - первинна форма шкільних (студентських) краєзнавчих об'єднань (гуртків, клубів, товариств), їхня складова частина. Кількість членів кожної секції гуртка, як правило, не перевищує 10. Секції організуються в гуртках, де налічується від 18 до 25 членів.

Клуб - найвища форма організації туристично-краєзнавчої роботи. Він об'єднує різні секції і гуртки. Членами клубу можуть бути 60 і більше учнів (студентів).

Товариство (громадська організація) - самодіяльна організація, із понад 30-40 членами, які цікавляться туризмом і краєзнавством. Товариство може

складається з 3-5 споріднених за змістом роботи секцій (географічних, біологічних, історичних, літераторів-етнографів, туристів-краєзнавців).

В учнівсько-студентській туристично-краєзнавчій роботі виділяють стаціонарні і похідні форми.

Стаціонарні форми: робота на географічному майданчику, фенологічні спостереження, зустрічі із славетними земляками, уявні подорожі краєм, краєзнавчі олімпіади, конференції, лекторії, шкільні краєзнавчі естафети, конкурси, виставки, вікторини, випуск краєзнавчого журналу, радіо- і стінна газета, листування та обмін краєзнавчою літературою, видання альманахів та інші заходи, що проводяться на місці, в умовах школи, ВНЗ, населеного пункту.

Похідні форми: прогулянки, екскурсії, одноденні та багатоденні походи, подорожі на різних видах транспорту, експедиції, туристські зльоти тощо.

Основні етапи туристично-краєзнавчої роботи: підготовчий, польовий і заключний.

Підготовчий період - упродовж цього періоду учні (студенти) ознайомлюються з програмою і методикою проведення того чи іншого виду краєзнавчих досліджень, вивчають територію маршруту за літературними і картографічними джерелами, складають картосхему району і план маршруту, готують усе необхідне для спостережень.

Польовий період - це краєзнавчі дослідження під час екскурсій, походів чи експедицій за складеним у підготовчий період планом. Польові дослідження - це збирання відомостей про природу, історію й економіку краю, а також топонімічного, археологічного, етнографічного та інших матеріалів.

Заклучний період - у цей період проводиться оформлення та облік результатів проведення туристично-краєзнавчої роботи, створення нових і поповнення існуючих краєзнавчих музеїв новими експонатами і матеріалами.

4. Громадянське краєзнавство - це діяльність різноманітних громадських (недержавних) товариств, спілок, клубів, об'єднань щодо організації краєзнавчих досліджень, конференцій, виставок тощо. З метою популяризації кращих доробків місцевих краєзнавців, традицій і звичаїв українського народу, історії і мистецтва рідного краю в Україні надається всебічна підтримка ентузіастам і прихильникам громадського краєзнавчого руху.